

Vətəndaş cəmiyyətində insan hüquqlarının vəhdəti

Əksər dövlətlərin konstitusiyalarında vətəndaş hüquqları siyasi hüquqlarla bir qrupda birləşdirilir. Buna əsas onların hər ikisinin, əsasən neqativ xarakter daşması, həmçinin bu hər iki növ hüquqların fərdi və ictimai təzahürlərdə şəxsiyyətin azadlığının təmin olunmasına yönəlməsidir. Totalitar dövlətlərdə siyasi hüquqların həyata keçirilməsi formal xarakter daşıyır və beləliklə də, vətəndaşlar tərəfindən praktiki istifadəyə hədəflərinə hakimiyətin icazə verməmək imkanları genişlənir. Bu hüquqların reallaşması onların həyata keçirilməsi üçün şəraitin yaradılmasıdır.

H.Babaoğlu yazır ki, iqtisadi hüquqlar fərdlər tərəfindən təsərrüfat fəaliyyətinin əsas faktorlarından, yəni mülkiyyət və əməkədən azad istifadə, həmçinin bu sahədə təşəbbüskarlıq azadlığının təmin olunması ilə bağlıdır. Bu hüquqlar arasında xüsusi yeri şəxsi mülkiyyət hüququ tutur. Qərb ölkələrində bu hüquq ənənəvi olaraq əsas insan hüququ sayılır. Bu hüququn qanuni yolla tanınması və həyata keçirilməsi müasir bazar iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir. Şəxsi mülkiyyət hüququ tarixən sahibkarlıq azadlığı, həmçinin azad əmək hüququnu nəzərdə tutur.

Sosial, mədəni, həmçinin pozitiv mənada başa düşülən bəzi iqtisadi hüquqlar dövlətin hər bir vətəndaşa yaşamaq üçün, onun sosial təminatı, mənəvi inkişafı üçün minimum vasitəni təmin etmək vəzifəsini müəyyən edir. Sosial hüquqlar insanın layiqli həyat səviyyəsinin və sosial müdafiəsinin təmin olunması ilə bağlıdır. Mədəni hüquqlar insanın mənəvi inkişafını təmin etməyə yönəlir. Onlara təhsil, mədəni dəyərlərə yol tapmaq hüququ, bədii və texniki yaradıcılıq azadlığı və başqaları aiddir. İnsan hüquqları fərdi hüquq xarakteri daşıyır. Bununla yanaşı kollektiv hüquqlar da vardır. Məsələn, milli azlıqların hüquqları, xalqların hüquqları və b. Son illər Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində şəxsiyyətin hüquqlarının məzmunca genişləndirən əlavələr etməklə insan hüquqları kataloqu hazırlanır. V.Y.Çirkin şəxsiyyətin və vətəndaşın konstitusional hüquq və azadlıqlarının dörd qrupa bölündüyünü göstərir:

1) bərabərlik prinsipini ifadə edən hüquq və azadlıqlar (məsələn, vətəndaşların qanun qarşı-

sında bərabərliyi);

2) şəxsiyyətin azadlığına, toxunulmazlığına, ləyaqətinə təminat verən şəxsi hüquq və azadlıqlar;

3) vətəndaşların cəmiyyətin siyasi həyatında iştirakı ilə əlaqədar olan siyasi hüquqlar və azadlıqlar. Bu hüquq və azadlıqlar vətəndaşlara cəmiyyətin və dövlətin idarə olunmasında iştirak etməyə imkan verir (məsələn, birləşmək azadlığı, bu isə həm də dövlət hakimiyyətinə təzyiq etmək üçün də istifadə olunur);

4) sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar. Bu hüquqlar şəxsiyyətin və cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni həyatında fəal iştirakı üçün hüquqi şərait yaradır (məsələn, əmək hüququ və əməyin azadlığı, mədəniyyət nailiyyətlərini istifadə etmək hüququ).

Elmi ədəbiyyatda, xüsusilə də beynəlxalq hüquq sahəsində hüquqların dörd nəslə ayrılır. Birincisi, insan hüquqlarının ənənəvi nəslinə adətən konstitusiyalarda ilkin olaraq təsbit olunmuş

və siyasi hüquqlar sonralar "ikinci nəsil hüquqlarla" - iqtisadi və sosial hüquqlarla tamamlanmış, daha sonra isə "üçüncü nəsil hüquqlar" adlandırılan hüquqlar haqqında ideyalar irəli sürülmüş və bu hüquqlara dinc yaşamaq hüququ, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ və s. aid edilir.

İnsan hüquqları o vaxt reallaşır ki, onlar adamların vəzifələri ilə sıx əlaqələndirilir. Qərb dövlətlərinin konstitusiyalarında İkinci Dünya müharibəsinədək vətəndaşların vəzifələri öz əksini tapmamışdır. Ancaq onlar bütövlükdə mövcud qanunçuluğa daxil edilmişdir. Demokratik dövlətlərin vətəndaşlarının vəzifələrinə qanunlara riayət etmək, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək, vergiləri vaxtında ödəmək, polis göstərişlərinə tabe olmaq, təbiəti, ətraf mühiti, mədəniyyət abidələrini qorumaq və s. aid edilir.

Bəzi ölkələrdə vətəndaşların əsas vəzifələrinə vətənə xidmət və sədaqət, dövlət hakimiyyəti

İnsan hüquqları o vaxt reallaşır ki, onlar adamların vəzifələri ilə sıx əlaqələndirilir. Qərb dövlətlərinin konstitusiyalarında İkinci Dünya müharibəsinədək vətəndaşların vəzifələri öz əksini tapmamışdır. Ancaq onlar bütövlükdə mövcud qanunçuluğa daxil edilmişdir. Demokratik dövlətlərin vətəndaşlarının vəzifələrinə qanunlara riayət etmək, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək, vergiləri vaxtında ödəmək, polis göstərişlərinə tabe olmaq, təbiəti, ətraf mühiti, mədəniyyət abidələrini qorumaq və s. aid edilir.

şəxsi və siyasi hüquqlar aid edilir; ikincisi, sosial-iqtisadi hüquqlardır ki, onların da konstitusional təsbiti geniş kütlələrin hərəkatları ilə, məsələn fəhlə sinfinin çıxışları ilə əlaqədar olmuşdur; üçüncüsü, əsasən ictimai həyatın qlobalaşması, xalqların kollektiv tələbləri (məsələn, xalqların sülhə, inkişafa, öz müqəddəratını təyin etməyə olan hüquqları) ilə bağlı hüquqlar; dördüncüsü, ilk növbədə elmi-texniki inqilabın şərtləri və nəticələri ilə bağlı olan hüquqlar qrupu (məsələn, sağlam ətraf mühitə olan hüquq).

H.Babaoğlu yazır: "Beləliklə, göründüyü kimi insan hüquqları, onların söykəndiyi prinsiplər (azadlıq, suverenlik, qanunçuluq, bərabərlik, təhlükəsizlik, dözümlülük və s.), bu hüquqları bəyan edən sənədlər, müvafiq konseptual müddəə və yanaşmalar tarixi inkişafın gedişində getdikcə zənginləşdirilmişdir. "Birinci nəsil hüquqlar" adlandırılan vətəndaş

orqanlarına seçkilərdə səsvermədə iştirak etmək və hərbi müqəddərlər, vergi ödəmək aid edilir. Ayrı-ayrı dövlətlərin konstitusiyalarında əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq (Fransa, Yaponiya, İtaliya və b.), uşaqları tərbiyə etmək (İtaliya), təhsil almaq (Türkiyə), öz sağlamlığına qayğı göstərmək və vaxtında müalicə üçün müraciət etmək (Uruqvay) vətəndaşların vəzifələrinə daxil edilmişdir. Məsələn, İtaliya Respublikası Konstitusiyasının (22 dekabr 1947-ci ildə qəbul olunmuşdur) 30-cu maddəsində göstərilir ki, "uşaqlarına baxmaq, onları öyrətmək və tərbiyə etmək ana və atanın hüququ və borcudur". Fransa Respublikasının Konstitusiyasına (4 oktyabr 1958-ci ildə qəbul olunmuşdur) görə, "hər kəs işləməyə borcludur" Türkiyə Cümhuriyyəti Anayasasının 42-ci maddəsində isə ilkin təhsil almağın bütün vətəndaşlar üçün məcburi olduğu göstərilir.

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "Vətəndaş cəmiyyəti, hüquqi dövlət quruculuğu" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Müasir dövrdə keçirilən islahatların əsas vəzifəsi insanı cəmiyyətin bütün həyat və fəaliyyətinin mərkəzinə qoymaq, onu ali sosial dəyər hesab etməkdən ibarətdir. İndi bütün siyasəti və

lamalı, bilməlidir. Biz bir daha müstəmləkə ola bilmərik, bir daha qul ola bilmərik. Biz azad olmuşuq, Azərbaycan xalqı azad yaşamaqdadır".

Ulu Öndər Heydər Əliyev hər bir vətəndaşın öz torpağı və vətəni uğrunda vuruşmağı müqəddəs vəzifə hesab edirdi: "Torpağın, vətənin müdafiəsi hər birimiz üçün ən ulvi, ən uca, ən müqəddəs vəzifədir. Vətənin, ölkəmizin müdafiəsi uğrunda şəhid olmuş insanların adı daim qəlbimizdədir, onların xatirəsi bizim üçün əzizdir, onlar bizim üçün unudulmazdır.

Azərbaycan vətəndaşı olmaq böyük şərəfdir. Əgər sən bir yerdə yaşayırsansa, sən bir evin, koman varsa, onun sahibisənsə, onu qorumalısən. Əgər qoruya bilirsənsə, demək, sən namuslu, şərəfli adamsən, həm də doğrudan da vətənpərvər insansən. Əgər qoruya bilmirsənsə, sən heç yaşamaq haqqında da yoxdur.

Gərək hamımız dərk edək ki, müstəqillik qazanmışıq, xalqımız azaddır, öz taleyini həll etmək imkanı var, Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşamaq və inkişaf etməlidir. Bunun üçün hər bir kəsdə vətəndaşlıq hissi, Vətənin taleyi ilə yaşamaq hissi yüksək səviyyədə olmalıdır. Hər kəs hər gün düşünməlidir ki, qələbə üçün, torpaqlarımızın azad edilməsi, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün təmin olunması üçün nə edir. Bu sualı hər gün özümüzmə verməliyik. Əgər belə olmasa, qələbə qazana bilməyəcəyik.

Əgər bu torpaqda yaşayan adam öz Vətəninin müdafiəsindən boyun qaçırırsa, onun burada yaşamağa haqqı yoxdur. Hamımızın borcu odur ki, torpaqlarımızı etibarlı qoruyaq".

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru